

SZABÓ SÁNDOR
szabosandor18@freemail.hu
hallgató (SZTE BTK)

Világháborús narratívák Kunszentmártonból



— *World War Narratives from Kunszentmárton* —

Keywords personal narrative, world war 2, Kunszentmárton, historical narrative, military history
DOI 10.14232/belv.2015.4.11 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2015.4.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Szabó Sándor (2015): Világháborús narratívák Kunszentmártonból. *Belvedere Meridionale* 27. évf. 4. sz. 140–146. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

„*Semmire sem emlékszünk olyan kitaróan, mint azokra a dolgokra, amelyeket nagyon szeretnénk elfelejteni.*” – Michel de Montaigne¹

A mintegy egy éve megkezdett kutatásaim középpontjában a második világháborúban szolgálatot teljesítő kunszentmártoni katonák visszaemlékezései állnak. Munkám alapjául 22, a világháborút megjárt veterán interjúja szolgál, melyek 1988, 1989 és 1991-ben készültek. Az említett interjúkat a szintén kunszentmártoni Nagy Magdolna készítette, hogy tiszteletét fejezze ki és emléket állítson a háborús veteránoknak. Munkáját nem tudta befejezni korai halála miatt, így ez a feladat rám maradt. Az interjúkat, a korabeli technikának megfelelően, kazettás diktafonnal készítette, s eddig nem kerültek a szélesebb nyilvánosság elé. 2014-es digitalizálásukig vártak arra, hogy feldolgozásra kerüljenek. Sajnos az évtizedek nem kedveztek a minőségnek, így vannak

olyan részei a felvételeknek, ahol nem kivehető a beszélgetés, így ez nagyban megnehezíti a feldolgozásukat.

„*Az ember beszélő lény, homo narrans. Történetei forgalmazásakor – vagy épp ennek megtagadásakor – narratív stratégiákat követ, alkalmaz, tudatosan, valamilyen céllal vagy épp ösztönösen.*”²

Munkám az úgynevezett oral history-n, vagyis az elbeszélte történelmen alapul. Mint minden történeti forrásnál, itt is fontos kérdés a forrásérték minősége. Meg kell vizsgálnunk ezen források hitelességét és felhasználhatóságát. Mennyire helytálló az ezekből nyert információ, továbbá a valóságnak milyen minősége ismerhető meg ezekből, ha az orális, elbeszélte történetre építünk.³ Gyáni Gábor véleménye szerint az elbeszélte történet, az oral history közvetlenül a személyes emlékezet te-

¹ BÁNKI 2006. 261.

² NAGY 2013. 18.

³ GYÁNI 2000. 128.

rében nyilvánul meg, így szorosan összefügg a kollektív emlékezettel.⁴ A továbbiakban azt is figyelembe kell vennünk, hogy az oral history az elmondható történetek sokféleségére és sokaságára világít rá.⁵ Ezt követően vizsgálódás tárgya alá kell tennünk az a kérdést is, hogy az emlékező, amit előad a múltról, mennyire hihető, mennyire felel meg a valóságnak.⁶

„A problémát itt az emlékezés, vagyis a múlt, a valamikor (velünk) megtörtént és a bennünk lezajlott tapasztalati események tudati reprezentációjának az episztemológiája képezi. Mi az értéke a valóság megismerése, annak utólagos rekonstrukciója szempontjából az ilyen emlékezésnek, a múlt eme felidézésének? Az emlékezés (és nem az emlékezet) pszichológiája kell, hogy vezessen bennünket, amikor igyekszünk a kérdésekre válaszolni.”⁷

Ahogy Pászka Imre megfogalmazásában olvasható: „A narratív történetforma tehát az, amely valakinek vagy valakiknek az élményeit, tapasztalatait, vágyait, érzelmeit stb. fedi fel, szubjektív nézőpontból úgy, ahogy a saját megélt és elbeszélte életét, a körülötte zajló eseményeket látta, illetve látja.”⁸ Vagyis a narratív elbeszélések minden egyes alkalomkor más-más formát öltenek, mivel változik az előadás körülménye, a közönség és különböző mértékben kapcsolódnak az igazi eseményekhez, emberekhez és az előadókhöz is. Megállapítható azonban hogy az elbeszélte történet vizsgálásakor az előadó vagy az előadóknak a múlt, a jelen és a jövőbeli események közötti kapcsolataik és megállapításaik találhatóak. Az előadók a helyzetükről és az eseményekben betöltött szerepükről alkotottakat adják elő úgy, ahogy azt a múltban látták, most látják és láttatják. Az elmondottak a történetek tényeiből és cselekményeiből rajzolódik ki. Az összefüggések jelentősége a későbbiekben

rajzolódik ki az események és kontextusaik kibontakozásakor.⁹

Tehát: „Az életeknek az elbeszélő tapasztalata alapján való tanulmányozása azt feltételezi, hogy a megélt életeknek történetek formájában való elbeszélését relatíve valósnak tekinthetjük, vagyis az elbeszélte történetek meghatározható, konszenzusos társadalmi valóságon alapulnak, amelyek megbízhatóan reprodukálhatók.”¹⁰ Vagyis az elbeszélte történet az adott személy élethelyzetének árnyaltabb megértését biztosítja.¹¹

Az antropológia szerint, az élettörténet egy személy által átélte és elbeszélte élettörténet, továbbá azonosítja a történelmet a történelemmel. A life history, vagyis az élettörténelem egy adott személy történelme, amit kiegészít a life story, az élettörténet.¹² Tehát az élettörténet egy élet történelméből és ugyanannak az életnek a történeteiből épül fel. A life history már a 19. századi antropológusok munkájában is jelen van, mikor elkezdtek összegyűjteni az írástudatlan emberek életéről szóló szóbeli elbeszéléseket. A későbbiekben az így kapott adatokat kiegészítették, másokkal készült beszélgetések adataival. Az önéletrajz és az életrajz fogalmak nem fedték le ezt az adatbázist, így másik elnevezést kellett találni az általuk leírtakra. Ezek a történetek, egy ember életének történeteit tartalmazzák, így a life story kifejezést tartották a legalkalmasabbnak.¹³

„A life history terminussal tehát az őslakók elbeszélései nyomán összegyűjtött beszámolók teljes anyagát jelölték. Vagyis egy személy által megélt életet azonosították az elbeszélte élettörténetével úgy, ahogy a történetírásban az esemény-cselekvés összefüggést azonosítják az ábrázolással, a tapasztalati teret, a megélt életet a nyelvi megnyilatkozással, az elbeszéléssel.”¹⁴

⁴ GYÁNI et. al. 2007. 38.

⁵ GYÁNI et. al. 2007. 39.

⁶ GYÁNI 2000. 129.

⁷ GYÁNI 2007. 156.

⁸ Pászka 2007. 165.

⁹ Pászka 2007. 165–166.

¹⁰ PÁSZKA 2007. 166.

¹¹ PÁSZKA 2007. 166.

¹² PÁSZKA 2007. 167–168.

¹³ PÁSZKA 2007. 169.

¹⁴ PÁSZKA 2007. 169.

Kezdetben tehát az volt a törekvés, igaz kevésbé kidolgozott technikákkal, hogy feltárják az egyes társadalmi csoportok kevésbé ismert társadalomtörténetét: az indiánokét, a munkásokét, a kisebbségeket. Tehát azokat a társadalmi rétegeket melyekről kevés a történeti forrás. Vagyis az elbeszélte történet az olyan társadalmi rétegeknek/csoportoknak az élet- és mentalitástörténetét kutatja, melyekről nincs tágabb társadalomtörténeti tudásunk.

„Az oral history kelet-európai recepciójára is jellemző, hogy olyan történeti eseményeket és társadalmi csoportokat kutat, melyekről nincs más hasonló jellegű forrás. Az interjúalanyok így elsősorban – akár a strukturált interjúnál „adatközlők”, akiknek az emlékezetén (élményeik felidézésén) keresztül addig ismeretlen történelmi események, összefüggések rekonstruálhatók. Ilyen céllal készültek monográfiák például az 1956-os forradalom „fehér foltjairól”, illetve a közép-európai soáról.”¹⁵

A későbbiekben, a szociológiában, Thomas-Znaniacki a chicagói iskola tanárai, egy lengyel emigráns, Wladek élettörténetét vizsgálták és egyéb személyes dokumentumok mellett több élettörténetet is összegyűjtöttek. A szociológiai és az antropológiai terepmunka közötti különbség abból adódott, hogy írástudó személyektől is gyűjtött adatokat. Majd javítóintézetből feltételes szabaddá helyeztetek kértek arra, írják meg a saját élettörténetüket. Ugyanígy egy felkérésre készült el egy tolvaj élettörténete is. A későbbiekben más forrásból származó adatokat is hozzáadtak. Például rendőrségi és bírósági feljegyzéseket, orvosi és pszichológiai, pszichiátriai vizsgálatok eredményeit. Ezt követően az ily módon összegyűjtött adathalmazt „esettörténet”-nek nevezték el. K. N. Denzin pedig „*life history*”-nak nevezte el, a kultúrantropológia hagyományaihoz híven.

Az élettörténet gyűjtése, akkor lendült fel igazán, amikor megjelentek a magnetofonok. Az így összegyűjtött és elbeszélte személyes

történeteket, ahol a beszélő egyes szám első személyben beszél az életéről, az antropológusok átdolgozás után önéletrajzként írták le.¹⁶ Denzin, aki a life historyt életrajzként értelmezte, a megbízhatóság és az igazságtartalom miatt a kiegészítések mellett tette le a voksát. Követte a chicagói iskola példáját és az mellett érvelt, hogy ki kell egészíteni az élettörténetet más adatokkal is: hivatalos feljegyzésekkel, szociális munkások beszámolóival, levelekkel, a barátokkal és rokonokkal készített interjúkkal.¹⁷ A posztmodern líra képviselője, Charles Olson, a történelem és a történet közötti különbséget a beállítottság és a hozzáállás fogalmával igyekszik magyarázni. Két egymást kiegészítő beállítódást különböztet meg. A történetet és a történelmet. Véleménye szerint a történet gyökere a „*facio*”, vagyis a kitalálás, nem hazugság, hanem „*csinálmány*”, a történelem pedig felfedezés. Olson fogalom meghatározása is arra mutat rá, hogy a történet és a történelem fogalma nem azonos, így azokat nem lehet egymással helyettesíteni.¹⁸

Az oral history nem csupán az előadó, a narrátor elbeszélése, hanem megmutatja egy szemtanúnak, a kutatás révén megszületett kérdéseire a válaszokat, amik egy rögzített interjúközegben születtek meg.¹⁹ Az oral history megvalósulása interjúhelyzetben történik, az irányított archiválás vagy épp publikálás céljából. Így a nyersanyaggyűjtés irányított interjúkkal történik. A kérdező és az interjúalany élő személyek, és a végeredmény a két ember alkotása. Ilyenkor a cél a lokális társadalomtörténet leírása a korábbi átélők látottai és hallottainak az előadásában. Az eredmény ilyen esetben nem történelem, hanem egy megszerkesztett eseménytörténet úgy, ahogy azt a visszaemlékező látta.²⁰

A történelem látszatát az keltheti, hogy az

¹⁶ PÁSZKA 2007. 170.

¹⁷ PÁSZKA 2007. 171.

¹⁸ PÁSZKA 2007. 173.

¹⁹ GYARMATI 2005. 197.

²⁰ Pászka 2007. 177–178.

¹⁵ Kovács 2007. 271–272.

interjúkban igyekszik a kérdező az elbeszélő élményeit és véleményét feltárni egy nagyobb vagy országos történelmi esemény kihatásáról, mely eseménynek az interjúalany is részese volt. Az ilyen beszámolókat azonban szubjektíven kell kezelni. Megállapítható azonban az, „*hogyminden lokális történet egy nagyobb esemény struktúrába integrált, akárcsak az egyes egyén élete is.*”²¹ Nem lehet a történelmi elbeszéléssel azonosítani a lokális történések elbeszéléseit és az abban játszott szerepüket. Az oral history az adatgyűjtés fontos eszköze és részét képezheti a történelemírásnak. A nehézség abban rejlik, hogy az elbeszélő történet és a történelmi valóság összecsúszik.²²

Ugyanakkor az oral history korlátai közé sorolhatjuk, hogy ez az interjú módszer nem teszi lehetővé annak a megválaszolását, mi és hogyan történt valójában. Továbbá nem reflektál az emlékezet, az élmény és az egykori esemény közötti különbségre. Tehát arra a folyamatra, ahogy a szubjektum a saját múltjából a megőrizni kívánt emléket kiválasztja.²³ Nem mindent ismerünk fel és idézünk fel, amit észleltünk. Vagyis a felismerés és a felidézés megkülönböztető jegyei, az őket megelőző észlelés módjában vagy körülményeiben rejlenek.²⁴ „*A felidézéssel kapcsolatban a leginkább visszatérő problémák mind arra vonatkoznak, hogy hogyan használjuk fel a múltbeli tapasztalatot és a múltban adott reakciókat, mikor visszaemlékezünk valamire.*”²⁵ Magyarázható azzal, ha feltételezzük, hogy az egyedi eseménynél valamilyen nyomok sorozata alakul ki és raktározódik a szervezetben vagy az elmében.²⁶

Ahogy Jan Assmann is említi: „*az emlékezet és az emlékezés alanya mindig az egyes ember marad, aki persze függ azoktól a „kere-*

tektől”, melyek emlékeit szervezik.”²⁷ Az emlékezet a kommunikációban él és ott is marad fenn. A felejtés akkor következik be, ha a kommunikációban a közvetített valóság vonatkoztatási keretei megváltoznak vagy elenyésznek. Ugyanis az ember csak arra emlékszik, amit a kommunikációban átad, és amit a kollektív emlékezet vonatkoztatási keretei közé el tud helyezni.²⁸

„*Az emlékezet abban az értelemben egyéni, hogy benne az egyes kollektív emlékezetek mindig páratlan módon kapcsolódnak össze: az egyéni emlékezet a legkülönbébb csoportokhoz kötődő kollektív emlékezeteknek s ezek mindenkor sajátos kapcsolódásának a színtere.*”²⁹ Tehát csak az észlelés egyéni, és nem az emlékezés.³⁰

Bármennyire is vizsgálódunk, megállapítást nyer az a tény, hogy az emlékezés mindig a jelenből íródik, és ezen az sem változtat, ha gazdag az előadó által adott emlék.³¹

Azonban a traumatikus élmény, a trauma, teljesen új perspektívát nyit az egyéni emlékezés és a kollektív emlékezet értelmezésének szempontjából.³² A stresszhormonok bizonyítottan javítják a memóriát és a tanulás képességét. A fontosabb események megőrzése biológiailag is fontos, ugyanis ezeket a jövőben fel kell ismerni, hogy akár megismételni vagy épp elkerülni tudjuk őket.³³ Az olyan traumatikus élmények, mint a Holokausztnak, és a második világháborúnak, a magyar történeti részei értelmileg és lelkileg nincsenek egészen feldolgozva.³⁴

Ilyen katasztrófaélmény az interjúkban a Don-kanyarra és a közvetlen harci cselekményekre való visszaemlékezés vagy a hadifogság, a lágerek szörnyűsége és a kényszer-

²¹ PÁSZKA 2007. 178.

²² PÁSZKA 2007. 178.

²³ KOVÁCS 2007. 272.

²⁴ BARTLETT 1985. 276.

²⁵ BARTLETT 1985. 288.

²⁶ BARTLETT 1985. 288.

²⁷ ASSMANN 2004. 37.

²⁸ ASSMANN 2004. 37.

²⁹ ASSMANN 2004. 38.

³⁰ ASSMANN 2004. 38.

³¹ GYÁNI 2000. 131.

³² GYÁNI 2010. 268.

³³ BÁNKI 2006. 279.

³⁴ GYÁNI 2010. 275.

munka. Fontos megjegyezni, hogy a drámai és a nagy traumatikus emlékek kapcsán a feltűnően élénk emlékezés a későbbiekben minden mást elhomályosító jelentőségre emelkedhet. Ugyanakkor tartalmi téren is gazdagabbá, élénkebbé válnak annak megfelelően, hogy ezek az emlékek az egyén életében csak később kerülnek előtérbe.³⁵ Nem szabad megfeledkezni az emlékezés irányítottságáról sem. Az emlékezés mennyire pontos és részletes, milyen jellegű narráció manifesztálja az újra átélt élményt. Ezek az adott dokumentumok a műfaj sajátosságaitól függenek.

Mind közül a legintimebb és a legszemélyesebb, a napló. Ez nem másnak íródik, így természeténél fogva személy közeli. A memoár teljesen más, ezt a szerző nyilvános közlésre szánja. Ebben egy olyan kép jelenik meg előttünk, ami próbál megfelelni az aktuális társadalmi konvencióknak. Teljesen más végül az oral history, vagyis az interjú. Itt a kérdező a társadalmat közvetlenül és személyesen is megjelenítő személy. Az interjú közvetlen formában tudatosítja az élményt és az emléket újraélő személyben a tőle elvárt társadalmi elvárásokat, így igyekszik ennek megfelelni.³⁶ Az oral history egyszerre nyilvánul meg múlt és a jelen valóságos tapasztalatába beékelődött mítoszról és a való élet történéseiről.³⁷ Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a narratív történetformák lehetnek szóbeliek, **spontán elbeszélések vagy épp a kutató segítségével előállítottak, vagy direkt írott produktumok, önéletírások.** ezeknek együttesét a narratív történetformák együttesének tekinthetjük.³⁸

Az interjúk feldolgozásához várható hipotézisem, hogy – ismerve az oral history, vagyis az elbeszélte történet módszertanát –, képet kapok a második világháborús katonák mindennapjairól a fronton és a hadifogságban. Ahogyan megélték a háború borzalmaival, annak



1. ÁBRA ❖ A szerző dédapja, Sipos István (Budapesten, 1941. március 12., a szerző gyűjteménye)

adalékai tükröződnek vagy épp pontosítják az eseményeket.

Ahogy Vértesi Lázár is megállapítja: „*az oral history számos tudományágban eredménnyel használható kutatási technikát jelent, melynek egyik legnagyobb erénye, hogy nem önállóan, kizárólagos kutatási szisztémaként kíván érvényesülni, hanem éppen a történelem és társadalomtudományok egyes területeinek összefüggéseire, s nem az őket elválasztó problémákra hívja fel a figyelmet. Ezzel pedig bővítheti a történész által a megválaszolás reményében feltehető kérdések körét, és az így nyert válaszok alapján egyedülálló módon járulhat hozzá a történetírás gazdagodásához.*”³⁹ Az elbeszéltek gyakorlatokat, gondolkodásmódokat és értékrendeket hoznak létre illetve legitimálnak. „*A történetek élnek, változnak, elfelejtődnek.*”⁴⁰



Az interjúk elemzéséhez a következő életútbeli csomópontokat veszem górcső alá: 1. a bevonulás körülményei; 2. a fronton eltöltött mindennapokat és az ott szerzett élményeket; 3. a hadifogság és a hazajutás élményei. Az interjúkban Nagy Magdolna arra kérte a veteránokat, hogy születésüktől kezdve beszéljenek életükről, gyerekkorukról, majd a

³⁵ GYÁNI 2000. 142.

³⁶ GYÁNI 2000. 143.

³⁷ GYÁNI 2000. 144.

³⁸ PÁSZKA 2007. 253.

³⁹ VÉRTESI 2004. 164.

⁴⁰ KESZEG 2002. 8.

katonaévekről, és az akkor szerzett emlékekről. Ezek a felidézett emlékek olyan elevenen éltek az idős emberekben, hogy több esetben napra pontosan meg tudta mondani például a bevonulás napját. A fronton eltöltött idő igen részletesen kirajzolódott az interjúk során, ahogy a fogságba esés körülményei, a hadifogság átélése és a sokszor kalandos hazajutás. Az átélt traumatikus emlékek eredete különösen a fronton szerzett élményekhez és a hadifogság idejéhez köthetők: „Nem az orosz hadsereg tette tönkre a 2. magyar hadsereget, hanem a hideg. Tél tábornok.”⁴¹ „Ha nem dolgozom azt mondta, belém vágja a vasvillát.”⁴² De a bajtársak tragikus sorsa is mélyen él: „Molnár András akna vágta agyon, Hürkecz Ferit meg repülőgép géppuskája úgy találta el.”⁴³ Imre Márton a család fájó hiányát idézi fel emlékeiben: „Fűtött a vágy, az a gondolat, hogy néhány nap múlva, ha sikerül, Kunszentmártonban leszek, otthon, szüleimmél.”⁴⁴ Megfigyelhető, hogy szülővárossal kapcsolatban is elevenen élnek az emlékeik, ahogy azt Árvai Márton felidézi: „Itthonról az utolsó levelet (1944) október 7-vel kaptam meg. A feleségem megírta, Kunszentmárton elesett. Mi még az első vonalban harcoltunk.”⁴⁵ Ahogy Pásztor István is elmondja 1989. május 14-én a vele készült interjúban: „El se tudja képzelni az olyan, aki nem volt olyan helyzetben, mi is az: honvagy.”⁴⁶ A felidézett emlékekből érzékelhető a bizonytalanság, a helyzetükből adódó félelem, a magány és a kilátástalanság érzése. Kijelenthető, hogy a fronton eltöltött idő, és annak emlékei más-más módon, de meghatározó módon váltak különleges életpasztalattá emlékeikben. Az interjúkból kinyert adatok alapján összeállításra került táblázat megmutatja a bevonulás helyét és a honvédek beosztását. Természetesen ezen adatok további pontosításra szorulnak,



de ha megnézzük a bevonulási helyek és beosztások sokféleségét, előrevetítik az inter-
2. ÁBRA ❖ Kunszentmártoni honvédek a második világháborúból. (a szerző gyűjteménye)

júk fordulatot, eseménydús élményanyagát.

Az első világháborúnak már 1929-ben elkészült Kunszentmártonban egy helyi szintű feldolgozása, a „Kunszentmártoni Hősök Albuma”. Ez a mű, emléket állít az első világháborúban elesett kunszentmártoniaknak. Hasonló módon kívánom feldolgozni a második világháborút, illetve ahogy azt megélték településem katonái. Továbbá igyekszem emléket állítani a kunszentmártoni katonáknak és dédapáimnak, Sipos Istvánnak és Nyíri Györgynek, akik a második világháború idején teljesítettek katonai szolgálatot.

Összefoglalásképpen arra a megállapításra jutunk, hogy a történeti elbeszélés a múltbeli valóság egy utólag megkonstruált mentális képe. Ez azonban kivétel nélkül konkrét tényállásokon alapul.⁴⁷ Az előbbieken kifejtett gondolatok jegyében kerül sor az interjúk további feldolgozására.

Végezetül záró gondolatként, ahogy az 1929-es Kunszentmártoni Hősök Albumában

⁴¹ KAKUKK 02:48

⁴² PÁSZTOR 24:30

⁴³ BODÓCS 06:50

⁴⁴ IMRE 53:56

⁴⁵ ÁRVAI 27:25

⁴⁶ PÁSZTOR 59:09

⁴⁷ GYÁNI 2007. 190.

NÉV	BEVONULÁS HELYE, IDEJE	BEOSZTÁS
Árvai Márton	Szolnok, 1942.	10/II. gyalogos zlj.
Bajnóczky József		
Balla Péter	Újvidék, 1944.	
Balogh Béla		
Balogh István	Kecskemét, 1942. 10. 03.	7/II. gyalogos zlj.
Bíró Ferenc	Pápa, 1942. októbere	1. ejtőernyős sz.
Bodócs Balázs	Cegléd, 1942. 10. 02.	52. páncélos és légvédelmi gépágyú tüzérsztály
Boszik Béla	Szolnok, 1943. 10. 03.	6. légvédelmi kiképző alosztály
Czakó Károly	Kecskemét, 1943. 10. 04.	7. gyalogezred
Gyöngyösi Gyula	Kecskemét, 1942. 10. 05.	3. harcokosi ezred, II. zlj.
Harangozó Pál		
Huszár József	Cegléd, 1944.	52. páncélos és légvédelmi gépágyú tüzérsztály
Imre Márton	1944.	
Imrei András	Mezőtúr, 1940. decembere	nehézfegyverszárad
Jernei Bálint	Nagyberezna, 1943. 03. 15.	24. gyalogezred
Kakukk János	Debrecen, 1939.	híradó alakulat
Kelemen János	Cegléd, 1943. októbere	7/II. zlj., 4. század
Mészáros István		
Némedi István	Budafok, 1942. 10. 05.	101/ VIII. híradós zászlóalj.
Pásztor István	Kolozsvár, 1944. 09. 30.	
Radics János	Cegléd, 1942. decembere	3/I. harcokoszászlóalj
Takács József	Orosháza, 1943. ősze	18. tábori tüzérsztály

is olvasható: „Nagy igazság az, hogy ha rövid is az öröm, mégis hosszú az azt megelőző remény és még hosszabb a reá következő emlékezés.”⁴⁸ *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Árvai Márton interjú. Készült: 1989. 04. 16.
- BÁNKI CSABA (2006): *Agyunk fogságában*. Budapest, Pro Die Kiadó.
- BODÓCS BALÁZS interjú. Készült: 1989. 04. 10.
- F. C. BARTLETT (1985): *Az emlékezés*. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány. Budapest, Gondolat.
- GYÁNI GÁBOR (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- GYÁNI GÁBOR (2007): *Emlékezés és oral history*. In Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Élettörténet a társadalomtudományokban*. Budapest–Piliscsaba, LOISIR Könyvkiadó Kft. 155–165.
- GYÁNI GÁBOR (2007): *Relatív történelem*. Budapest, Typotex.
- GYÁNI GÁBOR (2010): *Az elveszített múlt*. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Budapest, Nyitott Könyvműhely.
- GYARMATI GYÖNGYI (2007): *Az oral history kézikönyve*. *Múltunk*. 50. évf. 2. sz. 196–200.
- IMRE MÁRTON-interjú. Készült: 1989. 03. 27.
- JAN ASSMANN (2004): *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- KAKUKK JÁNOS-interjú. Készült: 1989. 04. 03.
- KESZEG VILMOS (2002): *Homo narrans*. Emberek, történetek és kontextusok. Kolozsvár, Komp-press.
- KOVÁCS ÉVA (2007): *Interjúk módszerek és technikák*. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Pécs, Néprajzi Múzeum. 271–272.
- NAGY ZSOLT (2013): *A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia*. Egy 19. századi maroszeői pomológus életpályájának narratív megjelenítése. *Belvedere Meridionale* 25. évf. 2. sz. 6–21.
- PÁSZKA IMRE (2007): *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Szeged, Belvedere Meridionale.
- PÁSZTOR ISTVÁN-interjú. Készült: 1989. 05. 14.
- TIMON ZSIGMOND (1929): *Magyar mementó*. In Mezey Lajos (szerk.): *Kunszentmártoni Hősök Albuma*. Mezey Lajos, Kunszentmárton.
- VÉRTESEI LÁZÁR (2004): *Oral history*. A szemtanúként elbeszélő történelem lehetőségei. *Aetas* 19. évf. 1. sz. 158–172.

⁴⁸ TIMON 1929. 17.